

БОРОТЬБА УГОРСЬКОЇ ВЛАДИ З УКРАЇНСЬКИМ НАЦІОНАЛІСТИЧНИМ ПІДПІЛЛЯМ НА ЗАКАРПАТТІ (1939 – 1942 РР.)

Перша половина ХХ століття стала для Закарпаття переломним періодом з погляду зору національно-культурного та політичного розвитку краю. Результатом цього стало формування нової для регіону української національної ідентичності, що зумовило включення Закарпаття до загальноукраїнського націотворчого процесу. Особливо жваво цей процес відбувався в період Чехословацької республіки, ліберально-демократичний режим якої створив для цього досить сприятливе підґрунтя. Проте після окупації Карпатської України, український рух на Закарпатті зазнав значного занепаду, що стало наслідком масових репресій розгорнутих угорською владою, а також еміграції з території Закарпаття великої кількості представників політичної і культурницької проукраїнської еліти. Різкі втрати, які зазнав український рух на Закарпатті не зупинили його остаточно. У період угорського панування основним ядром нового проукраїнського руху на Закарпатті стала студентська та учнівська молодь, вихована в умовах ліберального чехословацького режиму, яка організувалася в окрему структуру, що підпільно боролася проти угорської окупаційної влади. Створення і координацію цього підпілля в краї взяла на себе ОУН(б), яка забезпечувала його необхідними матеріалами і засобами для розбудови підпільної діяльності.

Про діяльність українського націоналістичного підпілля на Закарпатті протягом угорської окупації є ряд досліджень та публікацій. Найбільш детально цій темі присвячені збірники “За українське Закарпаття”¹ та “Український чин Закарпаття”², в яких вміщені наукові статті, ряд архівних документів та спогадів безпосередніх учасників підпільного руху. Серед вміщених наукових публікацій у згаданих збірниках, варто відзначити наукові розвідки професора В. Худанича та В. Маркуся, що стосуються підпільної діяльності “Юнацтва ОУН” на Закарпатті в період угорської окупації. Окремо слід відзначити публікації О. Довганича, в яких використана широка джерельна база, зокрема – кримінальні справи угорських та радянських силових структур щодо згаданого руху загалом і окремих його учасників зокрема³. Позиція ОУН стосовно Закарпаття у згаданий період та її вплив на формування українського націоналістичного підпілля ґрунтовно розглянута у праці О. Пагірі “Між війною і миром: відносини між ОУН і УПА та збройними силами Угорщини (1939 – 1945)”⁴. Особливий інтерес становить праця Р. Офіцинського “Політичний розвиток Закарпаття у складі Угорщини (1939 – 1944)” в якій ґрунтовно досліджена громадсько-політична та національно-культурна ситуація в регіоні у період угорської влади⁵. Також вагомими у вивченні даного питання є праці І. Мазурка⁶, В. Піпаша⁷, А. Пушкаша⁸ та ін.

Проаналізований огляд досліджень з даної тематики свідчить про недостатній рівень її розробки, особливо в контексті аналізу внутрішньополітичних передумов для розвитку українського націоналістичного руху в регіоні. В більшості праць переважно акцентується на діяльності руху та суду над ним угорським трибуналом. З огляду на

це в даному дослідженні автором були поставлені наступні цілі: дослідити внутрішньополітичні передумови на розвиток українського руху на Закарпатті та реакцію на нього угорської влади, проаналізувати еволюцію українського руху та основні його досягнення.

Запровадження регентського комісаріату та перехід до цивільного управління в Карпатській Україні в червні-липні 1939 р. призвело до певного пом'якшення репресивних дій угорської влади в регіоні. Наслідком цього та значного міжнародного тиску на угорський уряд стало поступове звільнення в'язнів з концентраційних таборів, більшість яких була ув'язнена у таборі Варюлопош, що знаходився поблизу угорського міста Ніредьгаза. Першими звільненню підлягали в'язні незакарпатського походження, переважно галичани, більшість з яких протягом травня–червня 1939 р. за сприяння німецького консула були перевезені в Австрію для участі у формуванні антипольського легіону під командуванням полковника Р. Сушка. Закарпатських в'язнів, яких станом на червень в таборі залишалося близько сотні, звільнили на початку липня 1939 р. внаслідок амністії, проголошеної угорським регентом М. Горті. Всім звільненим була надана можливість повернутися на територію Закарпаття, проте під строгий поліцейський нагляд та заборону займатися політичною діяльністю⁹. Також після проголошеної амністії з підпілля вийшла частина українських діячів, які переховувалися на території Закарпаття. Проте більшість активних учасників державотворення Карпатської України після наступу угорських військ емігрували закордон, зокрема і правлячі структури на чолі із президентом А. Волошином та прем'єр-міністром Ю. Реваєм.

В умовах тотального контролю за колишніми діячами часів Карпатської України ядром нової проукраїнської еліти, яка в період угорської влади здійснювала підпільну політичну діяльність, стала переважно молодь середніх та вищих навчальних закладів. Вона у своїй діяльності більше орієнтувалася на ОУН, з якою підтримувала тісні контакти. Після оформлення розколу ОУН на поміркованих мельниківців і більш радикальних бандерівців у лютому 1940 р. закарпатські оунівці опинилися під впливом останніх, намагаючись поступово наслідувати їх організаційну структуру, тактику й ідеологію. Протягом 1940 – 1942 рр. закарпатські націоналісти підтримували тісний зв'язок із проводами ОУН(б) у Кракові, Львові та Братиславі. Також представники від Закарпаття брали участь у II Великому зборі ОУН(б) в Кракові у квітні 1941 р. З-за кордону закарпатські оунівці отримували літературу, пресу, листівки, програмні документи, інструкції для військового навчання тощо¹⁰. Структурно нове підпілля ОУН на Закарпатті, яке діяло протягом 1940 – 1942 рр. відрізнялося від того, що діяло в період Чехословацької республіки. Якщо в попередній період ОУН не створювало розгалуженої мережі на Закарпатті, а тільки намагалося впливати на окремі аспекти суспільно-політичного життя Карпатської України, то вже в умовах угорської окупації провід ОУН(б) за мету поставив організувати діючу мережу по всій території Закарпаття, яка у визначений час повинна була включитися до загальноукраїнського революційного процесу¹¹.

Внаслідок окупації Карпатської України та репресивної антиукраїнської політики на Закарпатті, ОУН зайняла досить ворожу позицію по відношенню до Угорщини. У політичних постановках краківського Великого збору ОУН(б), який відбувся у березні-квітні 1941 р., зазначалося, що: “У Закарпатській Україні ОУН змагає до розбудови політичної сили українського народу та до прилучення Закарпаття до Української Держави (...) Завданнями пропаганди в Закарпатській Україні є: загально-усвідом-

лююча праця, політична пропаганда проти мадярського та московського окупанта та ширення ідей й кличів (зокрема поборницьких)¹². З цією метою на Закарпаття із Словаччини наприкінці 1939 р. була спрямована група випускників Мукачівської торгівельної академії на чолі із Д. Бандусяком, яка мала налагодити підпільну крайову мережу. Відправлена ця група була зусиллями Ю. Химинця, колишнього крайового провідника ОУН на Закарпатті протягом 1932 – 1938 рр., який після окупації Карпатської України опинився у Відні, де очолював Допомоговий комітет для біженців із Закарпаття¹³.

У лютому 1940 р. за ініціативи Д. Бандусяка в Хусті були проведені організаційні збори, на яких було створено керівне ядро та визначено структуру підпільної мережі ОУН в краї. До складу новоствореного проводу увійшли: А. Цуга (“Дуб”, провідник), Д. Бандусяк (“Оля”, “Ардан”, заступник провідника, організаційний референт), М. Кіштулинець (“Довбня”, військовий референт), В. Потушняк (референт пропаганди), С. Пап (“Пугач”, ідеологічний референт), М. Орос (“Хміль”, “Данило”, референт юнацтва), М. Габовда (“Лозинський”, “Іскра”, зв’язковий референт)¹⁴. Територія Закарпаття була поділена на три округи: східний (очолював священик П. Погоріляк), середній (Д. Бандусяк) та західний (М. Габовда). За галицьким зразком члени організації об’єднувалися в трійки та п’ятірки, що дозволяло краще координувати дії в умовах підпілля.

Молодіжну секцію крайової організації “Юнацтво ОУН” було утворено восени 1940 р. Незабаром вона стала базовою і складалася із трьох осередків: Хустського (В. Маркуш (Маркусь), Мукачівського (В. Ліба) та Ужгородського (А. Грицак, пізніше – В. Шимоняк). На базі місцевої торгівельної школи у Виноградіві діяла ще одна юнацька “ланка”. “Юнацтво ОУН” очолював спочатку уродженець с. Буштино М. Орос (псевдо – “Хміль”, “Данило”), а після його арешту 1941 р. – В. Маркуш. Також окремо від юнацьких функціювали дівочі “клітинки”, зокрема дві в гуртожитку сестер василіянок в Ужгороді, які гортіївцям викрити так і не вдалося¹⁵.

Об’єднувало дане підпілля більше ніж півтори сотні членів, що територіально охоплювало все Закарпаття. Членами організації переважно стали учні й студенти середніх навчальних закладів краю, а основні осередки діяли в Хустській, Мукачівській, Ужгородській гімназіях, Мукачівській Торгівельній академії та вчительській семінарії, Ужгородській духовній семінарії. Крім студентів середніх та вищих навчальних закладів до даного руху також належали 8 священиків та слухачів духовної семінарії, 18 службовців, 7 вчителів, 22 селян, 20 робітників, зокрема й 5 безробітних та 2 торговців¹⁶. На Закарпатті ОУН(б) відповідала всім нормам суворої конспірації. Члени кожної структурної одиниці знали лише тих, хто входив до неї, що дозволило організації продовжувати підпільну діяльність, залучати нових членів та існувати ще понад рік після перших арештів, які відбулися у квітні 1941 р.¹⁷.

Організатори руху не обмежувалися пропагандою і поширенням своїх ідей, а конкретно працювали над проблемою збирання зброї та створенням в краї партизанських груп і загонів, завданням яких було одночасно з настанням революційної ситуації висадити в повітря мости, залізничні колії і почати бойові дії проти угорської армії за визволення краю. Основна мета і завдання крайової організації ОУН(б) були викладені в програмі крайової організації, яку видано окремою брошурою та надруковано в серпневому номері підпільної газети “Чин” за 1941 р. Друкувалася ця газета в селі Тернові на Тячівщині в будинку братів Хромеїв. Протягом діяльності організації (1940 – 1942 рр.) було випущено, за різними даними, від чотирьох до шести номерів,

кожен з яких мав по 16 – 18 сторінок та 40 – 50 примірників. Перші два номери газети видано у січні та квітні 1941 р. Спочатку головним редактором підпільного друкованого органу організації був І. Романець, але після його арешту у квітні 1941 р. редактором стає греко-католицький священик С. Пап, який був уже відповідальний за випуск серпневого номеру, єдиного, що зберігся в архівах. Також С. Пап вважається автором програми крайової організації ОУН(б) та окремої брошури “Обвинувачую Мадярщину!”, в якій у 69-ти пунктах звинуватив угорську сторону в злочинах проти українського народу¹⁸.

Українське підпілля Закарпаття вперше було виявлено у березні 1941 р., після встановлення членами організації на Хустському замку замість угорського синьо-жовтого прапору. Також з нагоди другої річниці окупації Карпатської України на Красному Полі поблизу с. Велика Копаня був встановлений хрест на могилі січовиків із написом “Борцям за волю України”. Ця акція підпілля викликала значний резонанс серед місцевого населення, враховуючи, що український прапор майорів над Хустом протягом цілої першої половини дня. Після цього, вже на початку квітня угорська жандармерія та контррозвідка викрила й інтернувала учасників цієї акції і взяла під нагляд увесь рух. Всього за здійснення цієї акції було заарештовано 9 чол., серед яких також і деякі лідери руху – Д. Бандусяк та М. Орос. Пізніше було арештовано ще кілька жителів Хуста. Після 10-денного перебування у в’язниці м. Хуст, 10 квітня 1941 р. всіх ув’язнених потягом в супроводі жандармів було відправлено до Будапешту в пересильну тюрму. Через два тижні перебування у ній, всіх 9-тьох арештованих перевезено до табору для інтернованих в Кіштарчу, а наприкінці 1941 р. перевезено в табір м. Надканіжа¹⁹.

Проте, незважаючи на перші арешти та введення в кінці червня 1941 р. надзвичайного та воєнного стану на території Закарпаття, український рух продовжував підпільну діяльність. Найактивніше в цей час проводилася пропагандистська діяльність, зокрема через випуск та розповсюдження підпільної газети “Чин”, редактором якої на той час уже був С. Пап. Також відділи ОУН (б) продовжували проводити підпільні зустрічі, на яких читали літературу та програмні документи ОУН, вивчали Декалог, історію України, українську літературу, обговорювали бої карпатських січовиків проти угорських військ у березні 1939 р. Організовано продовжувалося збирання зброї та створення партизанських загонів, що й було задекларовано у вирокі судової справи проти підпілля ОУН вже в липні 1942 р. Також кожен член організації щомісяця сплачував членські внески від 20–50 філерів та складав присягу на вірність ідеалам організації²⁰.

Нова хвиля арештів підпільників розпочалася тільки в 1942 р., коли протягом першої половини року були арештовані майже всі члени організації. Під час обшуків в оунівців було вилучено 19 пістолетів, 3 гранати, 4 рушниці, боєприпаси (300 шт.), військові і топографічні карти, літературу, програмні документи ОУН, пресу, листівки, друкарську машинку та гроші. Все це слугувало речовими доказами проти підпільників ОУН на трьох судових процесах угорського військового трибуналу, які відбувалися 17, 22 та 24 липня в колишньому палаці графа Ковнера поблизу Мукачева. Загалом до кримінальної відповідальності було притягнуто 163 особи, яких звинувачували у “державній зраді”. Її суть, за вирокком угорського суду, полягала у проголошенні підсудними того, “що Закарпаття завжди було українською територією, також і залишається, у зв’язку з чим Закарпаття, якщо треба, то збройним повстанням і революційним шляхом необхідно відокремити від Угорщини і приєднати до України”²¹. Також

суд констатував, що хоча “рух був спрямований і проти більшовицького панування, тобто проти цієї системи, однак точка зору військового трибуналу така, що ця організаційна діяльність теж стосується і існування безпеки Угорщини, тобто є небезпечною для неї, оскільки Угорщина перебуває в стані війни, а рух, шляхом революції або можливого повстання старатиметься порушити порядок і викликати хаос”.

На першому процесі, який відбувся 17 липня судили 98 осіб, на другому – 33 і на третьому 32 особи. Всі три судові процеси були проведені при закритих дверях. Більшість ув'язнених судили на підставі першої статті закону III. 1930 р. § 59 за звинуваченням у державній зраді, за яким передбачалося покарання від 10 до 15 років тюремного ув'язнення, а для неповнолітніх, згідно з § 43, – кілька місяців таборів. Із 163 притягнутих до кримінальної відповідальності максимальні терміни (10 – 12 років) отримали керівники підпільного руху: А. Цуга, Д. Бандусяк, С. Пап, М. Габовда. Більшості ув'язненим були присуджені терміни від кількох місяців до 5 років²². Також військовий трибунал позбавляв усіх підсудних на 10 років політичних прав і права займати державні посади. На окремих підсудних, які володіли майном, були накладені грошові штрафи. Засудженні угорським трибуналом повинні були відбутися ув'язнення в основному в Будапешті (тюрма Вац), а також у в'язниці Шаторольйоуйгель.

Разом з цим військовий трибунал врахував і те, що частина підсудних визнала свої помилки, висловила жаль, що вони виконували задуми організації, а також, що більша частина учнів шкіл до визволення виховувалася у “ворожому” дусі і тому не мають любові і відданості до Угорщини. В свою чергу, як було зазначено у вироку, керівництво шкіл не здійснювало певних виховних заходів і тому на них також лежала провинна²³. Враховуючи ці обставини, більшість засуджених, переважно молодь, вже в грудні 1942 р. отримала амністію від угорського регента М. Горті. Під неї підпадали в'язні, які були засуджені переважно на невеликі терміни²⁴. Регентський комісар Закарпаття В. Томчані у січні 1943 р. в інтерв'ю газети “Русское слово” повідомив, що, згідно з цією амністією, було звільнено 114 осіб. Також звільненню підлягали ті, хто на момент проголошення амністії перебував ще під слідством²⁵.

Шостого грудня 1942 р. всім звільненим було дозволено повернутися на місця свого постійного проживання, де кожен повинен був з'явитися в жандармерію і стати під її нагляд. Враховуючи, що більшість із звільнених були учнями гімназій та студентами вищих навчальних закладів, постало питання про дозвіл їм на завершення навчання, про що постійно клопотали звільненні учасники підпілля. Розглянувши ці клопотання, указом Міністерства освіти і культури Угорщини 4 лютого 1943 р. було вирішено відправити усіх звільнених студентів-підпільників на перевиховання до спортивно-оздоровчого табору Сент-Ендре, що знаходився за 20 км. на північ від Будапешта, де вони перебували протягом літа 1943 р.²⁶ Після завершення перевиховного процесу у таборі Сент-Ендре, спеціальним розпорядженням регентського комісаріату № 5427 від 24 вересня 1943 р. всім учням та студентам було дозволено продовжити навчання з того навчального року, під час якого вони були арештовані²⁷.

Така поміркована позиція з боку угорської влади щодо представників українського підпілля, як зазначає історик І. Мазурок, дає підстави розглядати “ковнерівські” справи радше як показову акцію силових структур, аніж політику регентського комісаріату, спрямовану на перманентні репресії²⁸.

Своєю чергою один з учасників “ковнерівської справи” В. Маркус так визначив ставлення влади до підпільників: “Якщо слідчі органи і трибунал хотіли довести революційність наших актів і організацій, політична влада Угорщини була наставлена

радше на применшення їх значення і намагалися зменшити враження з нашої антидержавної діяльності”²⁹. Це підтверджується і рядом висловлювань та публікацій у різних періодичних виданнях Підкарпаття, які стосувалися української проблеми в регіоні. Зокрема, у своїй доповіді в газеті “Русское слово” за 7 травня 1941 р., яка стосувалася проблем Підкарпаття, регентський комісар М. Козма зазначав, що про українське питання на Закарпатті навіть не варто згадувати, оскільки українці ніколи не жили в регіоні, а сама назва українців на Закарпатті поширилася тільки за роки чеського панування³⁰. Вже після суду над підпільниками декілька періодичних видань краю випустили аналітичну статтю на базі офіційних даних з риторичною назвою “Чому се так случилось?”, у якій зазначалося про суди над комуністичним та українським рухами. У свою чергу український рух авторами був описаний як малочисельний, учасниками якого була переважно “легковажна” молодь, що намагалася поширювати серед населення “искусственно привитую подь чехами украинскую идеологию”³¹.

Подібну оцінку українському руху на початку 1943 р. дав регентський комісар Підкарпаття В. Томчани в інтерв’ю газеті “Русское слово”. Він зазначав: “Що стосується українських націоналістів, то матеріали судочинства над ними дали можливість їх прощення і амністії. На підставі проведеного слідства можна встановити, що участь так званої “української організації” була незначною, рух був цілком нереальним, нездійсненим, і одиниці, які мріяли про це, переслідували мету, яка суперечила інтересам угро-руського народу. Більшість з них помилилася, значна частина була неповнолітньою, яка не вміла розібратися у наслідках”³².

Така інтонація стосовно українського питання була характерна для більшості тодішнього угорського політичного істеблішменту, який вважав що до української меншості регіону належить тільки невелика частина, переважно молодого покоління, яке легко можна буде перевиховати. Власне на це і сподівалися угорські політичні функціонери, надаючи “ковнерівцям” амністію та відправивши їх на перевиховання до табору в Сент-Ендре. Також потрібно відзначити: попри те, що український націоналістичний рух територіально охопив майже весь регіон, він не набув масового характеру і не мав міцної соціальної бази для свого подальшого розвитку. Про це навіть у своїх спогадах відмічав посланець ОУН Р. Борковський, який протягом квітня 1942 р. перебував на Закарпатті, намагаючись налагодити організацію місцевої сітки ОУН³³. Це, звичайно, не могла не розуміти і угорська влада, що також вплинуло на позицію суду щодо “ковнерівців”. Принагідно зауважимо, що відсутність підтримки широких верств населення аж ніяк не стосується етнонаціонального спрямування даного руху, а скоріше політичної його складової, яка не до кінця була зрозуміла більшості населення краю у зв’язку із слабкою його популяризацією. Своєю чергою, представники комуністичного підпілля, які користувалися більшим співчуттям та підтримкою серед населення також виступали на українофільських позиціях, але вже під іншою політичною платформою.

Крім того, на нашу думку, вагомим у прийнятті такого рішення був і зовнішньополітичний фактор. Фактично у другій половині 1941 р. вже стало зрозуміло, що Німеччина не буде створювати Великої України, тим самим виключивши можливість приєднання території Закарпаття до новоствореної держави, питання чого активно піднімалося протягом 1939 – 1941 рр. Це до певної міри дало підстави угорській владі не вважати український рух значним з погляду загрози національній безпеці. Саме тому сукупність цих факторів, а також небажання угорської влади актуалізувати українське питання, створивши цим нових мучеників, на нашу думку, призвело до такого

“поміркованого”, як для воєнного стану, вироку угорського трибуналу до представників українського підпільного руху.

Незважаючи на пом'якшувальні обставини цього вироку, український підпільний рух вважався одним із найбільш розвинених в регіоні, що відзначали щоквартальні рапорти угорської прикордонної поліції, яка звітувала про політичні рухи у краї. Проте в результаті тотальних арештів членів організації та подальшого пильного нагляду за ними, український рух зазнав значного знекровлення і фактично припинив свою організовану діяльність аж до осені 1944 р., доки частиною колишніх “ковнерівців” не була відновлена підпільна структура ОУН, спрямована для боротьби вже із новою радянською владою. Так, зокрема, внаслідок проведених репресій управління угорської прикордонної поліції в Ужгороді мало можливість доповідати, що вже у першому кварталі 1942 р. “український рух на території Закарпаття не спостерігався. Тільки декілька більш фанатичних осіб українського напрямку намагаються поширювати чутки про можливість створення великої Української держави. Безсумнівним фактом є те, що в Закарпатті відкритий український рух призупинився”³⁴.

¹ За українське Закарпаття / [упоряд. В. Худанич і В. Маркусь]. – Ужгород: Видавництво “Гражда”, 1994. – 202 с.

² Український чин Закарпаття: архівні матеріали, документи, матеріали, дослідження, спомини / [упоряд. В. Худанич і В. Маркусь]. – Ужгород: Видавництво “Мистецька лінія”, 2004. – 240 с.

³ Довганич О. Карпатська Україна в боротьбі за незалежність: репресії проти її оборонців та керівників / О. Довганич. – Ужгород: Гражда, 2007. – 140 с.

⁴ Пагіря О. Між війною та миром: відносини між ОУН і УПА та збройними силами Угорщини (1939 – 1945) / О. Пагіря. – Торонто-Львів: Видавництво “Літопис УПА”, 2014. – 581 с.

⁵ Офіцинський Р. Політичний розвиток Закарпаття у складі Угорщини (1939 – 1944) / Р. Офіцинський. – Київ: Ін-т історії України НАН України, 1997. – 244 с.

⁶ Мазурок І. Правове становище Закарпаття у 1939 – 1944 / І. Мазурок. – Ужгород: Карпатська Вежа, 2010. – 306 с.

⁷ Піпаш В. Український чин Закарпаття: українське націоналістичне підпілля на Закарпатті у роки Другої світової війни та опісля її офіційного закінчення / В. Піпаш // Слово Просвіти. – 2011. – 10 – 16 лютого. – С. 6–7.

⁸ Пушкаш А. Цивілізація или варварство: Закарпатсье 1918 – 1945 / Андрей Пушкаш; Інститут славянознавства РАН. – Москва: Изд-во “Европа”, 2006. – 546 с.

⁹ Славик Ю. Створення та функціонування в Угорщині концентраційних таборів Крива та Ворюлопош (березень – липень 1939 р.) / Ю. Славик // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. – Ужгород, 2013. – Вип. 2 (31). – С. 29.

¹⁰ Пагіря О. Між війною та миром... – С. 31.

¹¹ За українське Закарпаття... – С. 24–25.

¹² Пагіря О. Між війною та миром... – С. 32.

¹³ За українське Закарпаття... – С. 26.

¹⁴ Довганич О. Карпатська Україна в боротьбі ... – С. 94.

¹⁵ Піпаш В. Український чин Закарпаття... – С. 6–7.

¹⁶ Український чин Закарпаття... – С. 12–25.

¹⁷ За українське Закарпаття ... – С. 27.

¹⁸ Худанич В. Змагання за українську національну ідею на Закарпатті в 1939 – 1944 рр. / В. Худанич // Возз'єднання Закарпаття з Україною (матеріали наукової конференції, присвяченої 60-ти річчю возз'єднання Закарпаття з Україною). – Ужгород: Видавництво УжНУ “Говерла”, 2006. – С. 92.

- ¹⁹ Український чин Закарпаття... – С. 38.
²⁰ Український чин Закарпаття... – С. 11.
²¹ Пагіря О. Між війною та миром... – С. 36.
²² Український чин Закарпаття... – С. 8; 12.
²³ Український чин Закарпаття... – С. 26.
²⁴ Український чин Закарпаття... – С. 76.
²⁵ Мазурок І. Правове становище Закарпаття ... – С. 83.
²⁶ Український чин Закарпаття... – С. 76–77.
²⁷ Український чин Закарпаття... – С. 85.
²⁸ Мазурок І. Правове становище Закарпаття ... – С. 83.
²⁹ За українське Закарпаття ... – С. 31.
³⁰ Регентській комиссарь Николай Козма о подкарпат. проблемах // Русское слово. – 1941. – № 28. – 7 мая. – С. 2.
³¹ Почему это произошло? Важное сообщение общественности изъ официальных круговъ // Русское слово. – 1942. – № 74. – 23 сентября. – С. 2; Чому се так случилось? Важное повідомлення населення изъ официальных круговъ // Неделя. – 1942. – № 38. – 27 сентября. – С. 1.
³² Нариси історії Закарпаття. Т. II (1918 – 1945) / [ред.кол.: Гранчак І., Балагурі Е., Грицак І., Лько В., Поп І.]: історія. – Ужгород, вид. “Закарпаття”, 1995. – С. 501.
³³ За українське Закарпаття – С. 65–66.
³⁴ Державний архів Закарпатської області (ДАЗО). – Ф. 3223. – Оп. 5. – Спр. 10. – Арк 18.

Юрій Славик.

Боротьба угорської влади з українським націоналістичним підпіллям на Закарпатті (1939 – 1942 рр.).

У статті розглянуто діяльність українського націоналістичного руху в Закарпатті у період угорської окупації. Зокрема, проаналізовано внутрішньополітичні передумови для розвитку цього руху, масштаби та основні напрямки його діяльності. Окремо висвітлено репресії проти українського підпілля з боку угорських силових структур.

Yuriy Slavik.

The Hungarian repression against Ukrainian nationalist movement in Transcarpathia (1939 – 1944).

The activity of Ukrainian underground movement in Transcarpathia during the Hungarian occupation is researched in this article. In particular, political preconditions for the development of this movement, the scope and main directions of its activity in the region are investigated in this article. Separately repression of the Hungarian law enforcement agencies against the Ukrainian underground are covered.